

Op zoek naar de betekenis van cultuurparticipatie

Mijnheer de Rector Magnificus,
Dames en Heren,

Ik wil graag beginnen met een lied.

[Lied]

Iets meer dan vier jaar geleden, op de avond van de derde september 2013, reed ik voor het eerst van mijn huis naar de repetitie van Shantykoor De Raaitvinken – het koor dat u zojuist hebt kunnen beluisteren. Het is een ritje van een kilometer of tien, naar Harkstede, een dorp onder de rook van Groningen. Een reisje waarbij ik eerst de spoorlijn Groningen-Hoogezand passeer, en even later het Winschoterdiep. Ik zie de scheepswerven liggen – GS, Pattje, en verderop Ferus Smit, De Hoop, Bodewes. Vaag ruik ik de vuilstort van Groningen. Ik sla linksaf en dan weer rechts, en passeer de eerste boerderij die in de stutten staat. Een reminder dat ik het gaswinningsgebied van het Slochterveld binnenrijd. Het gebied waar wij voor een belangrijk deel onze welvaart aan te danken hebben. De keerzijde van de gaswinning, de aardbevingsschade, zal regelmatig onderwerp van gesprek blijken te zijn onder de leden van het koor dat ik nu nog niet ken.

Ik rijd binnendoor, onder de A7 richting Duitsland door. Langs een stukje productiebos, een recreatieplas, het dorp in. Bij de 17e-eeuwse kerk sla ik rechtsaf, dan weer links. Ik parkeer mijn auto op het parkeerterrein bij de sporthal en zit even te kijken naar snackbar De Zwaairom, en naar een aantal mannen die daarheen wandelen met een tas onder hun arm. Dat zullen de koorleden zijn, op weg naar de repetitie in het zaaltje achter de snackbar. Hoor ik daar nu bij? Zijn dit mijn maten, de komende periode? Een kort moment van twijfel – waarom ben ik hier? Dan stap ik uit, en loop ik richting de repetitieruimte. En daarmee is er geen weg meer terug. Ik heb me gecommitteerd aan een onderzoek naar dit koor. En dat betekent: met dit koor. De leden weten dat ik kom als onderzoeker. Ze maken elk hun eigen voorstelling van wat dat betekent. Ze verwachten dat ik op den duur met resultaten kom. En hoewel zij en ik nog geen idee hebben hoe lang dat gaat duren, wat ik dan precies ga doen, en wat ik van hen zal vragen: de overeenkomst is gesloten.

Die overeenkomst lijkt nog het meest op het kopen van een ‘open ticket’ voor een reis. De bestemming is wel bekend maar wanneer je weer terugkomt niet. Het is een reis die begint met absolute verwondering. Met het stellen van de essentiële wetenschappelijke vraag zoals antropoloog Clifford Geertz die heeft geformuleerd: “What the hell is going on here?”

Over de metafoor van het onderzoek als reis is veel te zeggen. De antropoloog Raymond Firth doet dat mooi ergens in zijn beroemde boek *We, the Tikopia* uit 1937. Hij zegt dat de onderzoeker in het begin van die reis “is acting like a moron before the natives”. Hij gedraagt zich als een idioot ten opzichte van de onderzochten. In mijn geval zijn dat de leden van het shantykoor. En inderdaad, ik voel me bij tijd en wijle nog steeds een idioot. Raymond Firth zelf heeft dat prachtig verwoord:

“De werkelijkheid van het leven van de *natives* vindt plaats overal om de onderzoeker heen, maar hij is zelf nog niet genoeg in focus om het te zien. Hij weet dat het meeste wat hij in het begin waarneemt zinloos zal zijn: het zal ofwel incorrect zijn, ofwel zo inadequaat dat het later moet worden verworpen. Toch moet hij ergens beginnen. Hij weet dat hij op dit moment nog niet de patronen van gewoontes kan scheiden van de toevalligheden van individueel gedrag, hij vraagt zich af of elk klein gebaar misschien niet een voor hem verborgen betekenis heeft, hij kan niet wachten om iets van al dat gepraat om hem heen te vangen en te bewaren (...). // Hij is er zich van bewust dat mooi materiaal voor zijn ogen verdwijnt als sneeuw voor de zon; hij is onder de indruk van de omvang van de taak waarvoor hij zich gesteld ziet en zijn bescheiden instrumentarium daarvoor; geconfronteerd met taal en gedrag waarvan hij de sleutel ontbeert, *he feels that he is acting like a moron before the natives*. Tegelijkertijd ondergaat hij de geneugten van de ontdekking, hij ziet een glimp van wat er in het verschiet ligt; als een fijnproever die langs een uitgestald banket loopt, proeft hij alvast de kwaliteit van wat hij later in al zijn volheid zal waarderen.”

Het ‘in al zijn volheid’ doordringen in de betekenis van cultuurparticipatie voor hen die het doen. Dat is de vraag die in het hart ligt van de bijzondere leerstoel die ik sinds 1 november 2016 bezet. Een vraag die ik vaak vertaal naar drie subvragen: wat doen mensen als ze aan de een of andere specifieke vorm van cultuur doen? Hoe doen ze dat? En: wat brengt het hen? Het zijn vragen die je kunt loslaten op van alles en nog wat. Op bezoekers van een concert van het Rotterdams Philharmonisch Orkest in de Doelen, of een tentoonstelling rond De Ploeg in het Groninger Museum. Op de leden van theatersportvereniging ‘Ontzettend Nodig’ uit Leiden. Op de vrouw die elke vrijdagavond salsa gaat dansen bij Club Senz in Gorcum. Op de leden van de leesclub van het Centre Céramique in Maastricht. Of op de leden van een shantykoor.

Mijn leerstoel heet ‘Betekenis van cultuurparticipatie’. Hij wordt gefinancierd door het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst LKCA. Ons onderzoek moet een bijdrage leveren aan de wetenschappelijke kennis over de waarde van actieve deelname aan kunst en cultuur. En dat is precies wat de leden van shantykoor De Raaitvinken elke dinsdagavond in het zaaltje in De Zwaai kom doen, en tijdens de optredens die zij verzorgen. Actief deelnemen aan kunst en cultuur. Ook al zouden veel van mijn mede-koorleden misschien niet die woorden kiezen om te beschrijven wat ze precies aan het doen zijn.

Wat dat voor hen betekent, dat is dus de vraag van mijn onderzoek. Die vraag staat ook centraal in het te ontwikkelen onderzoeksprogramma van de leerstoel. In deze oratie wil ik u graag meenemen in de achtergronden van dat onderzoeksprogramma. Ik doe dat door hardop na te denken over de woorden in de titel van de leerstoel: cultuur, cultuurparticipatie, actieve cultuurparticipatie, en betekenis.

Cultuur

Laten we beginnen met het woord ‘cultuur’. ‘Cultuur’ is een vervelend begrip. In het dagelijks taalgebruik heeft het vele verschillende betekenissen. Die zijn misschien te vangen in drie hoofdcategorieën: cultuur als sociaalwetenschappelijke aanduiding – in mijn geval: cultuur als antropologische term, als datgene wat mensen tot mensen maakt; cultuur als de aanduiding van een

domein, zoals we dat gebruiken in de zinsnede 'kunst en cultuur'; en tenslotte: cultuur als normatieve aanduiding, als 'beschaving'. Ik ga hier niet een definitie geven en daarbij voor een van die drie categorieën kiezen, om de simpele reden dat ze alle drie een rol spelen in de leerstoel. Maar het is wel belangrijk om het verschil tussen die drie betekenissen van het woord cultuur voortdurend in gedachten te houden. Cultuur in sociaalwetenschappelijke zin is voor mij de wetenschappelijke basis onder de leerstoel. Cultuur als domeinaanduiding maakt duidelijk in welk veld de leerstoel opereert, waar het onderzoek over gaat. En cultuur als normatieve aanduiding gaat over de vaak onuitgesproken ideeën over wat wel en wat niet waardevol is in cultuur. Dat laatste kan geen uitgangspunt van onderzoek zijn maar moet wel onderzocht worden.

Cultuur als wetenschappelijk fundament

Ik ga graag iets dieper in op die drie betekenissen van cultuur. Eerst cultuur in sociaalwetenschappelijke zin. Mijn wetenschappelijke achtergrond is de etnomusicologie – musicologie als sociale wetenschap. In de etnomusicologie wordt voortdurend gedebatteerd over wat 'cultuur' dan is. Is cultuur een geheel van geestelijke verworvenheden en de daaruit voortvloeiende structuren en artefacten, zoals de online Van Dale zegt? Is het "dat complexe geheel ('that complex whole') van kennis, geloof, kunst, morele opvattingen, wetten, gebruiken, en alle andere vermogens en gewoontes die de mens als onderdeel van een samenleving verwerft", zoals Tylor al in 1871 formuleerde? Is het, zoals Clifford Geertz zegt, "een system van betekenissen zoals dat grotendeels gedeeld wordt door een groep mensen"? Of is het misschien het verstandigste de term te vermijden, zoals je zou kunnen denken na lezing van Lila Abu-Lughod's "Writing against Culture" – "Schrijven tegen Cultuur"?

In mijn werk kies ik uitdrukkelijk voor een cultuurbegrip vanuit de *Theory of Practice*. De *Theory of Practice* gaat er van uit dat de mens niet gedreven wordt door alleen maar individuele belangen, en ook niet dat de mens geregeerd wordt door de normen van een groep. Het handelen van de mens wordt gedreven door cultuur, en de *Theory of Practice* geeft ook aan waar die cultuur dan zit. Niet 'in' de menselijke geest, niet in symbolen of 'teksten', en ook niet in interactie tussen mensen, maar in 'practice' – in het handelen.

Wie cultuur bestudeert vanuit de *Theory of Practice*, kijkt dus naar 'manieren van handelen'. Of zoals cultuursocioloog Andreas Reckwitz zegt: het gaat om min of meer routinematige vormen van gedrag die bestaan uit verschillende elementen die met elkaar verweven zijn: lichamelijke activiteiten, mentale activiteiten, 'dingen' en hun gebruik, achtergrondkennis in de vorm van begrijpen, know-how, emoties en motivaties. Als we vanuit de *Theory of Practice* zicht willen krijgen op bijvoorbeeld 'cultuurparticipatie' moeten we dus heel precies kijken naar wat mensen doen, wat mensen zeggen, hoe ze met de dingen omgaan, en welke kennis, emoties en motivaties daarin op de achtergrond een rol spelen. De focus van dergelijk onderzoek is het alledaagse werk waarin we proberen door de afstemming van ons gedrag op onze materiële en sociale omgeving – op de mensen en de dingen om ons heen - een werkelijkheid te maken die voor ons 'leefbaar' is. Daarbij is sprake van overeenkomst en verschil; van stilzwijgend begrip en van hoogoplopende ruzies; en dat alles doen we in cultuur, of zoals Andreas Reckwitz dat zegt in onze 'gedeelde en betwiste manieren van doen en van praten'. Voor onderzoek betekent dat: oog voor de praktijk, voor het alledaagse leven. Wat dat concreet betekent voor de manier van onderzoek doen zal ik later nog iets toelichten.

Een voorbeeld. Een van de manieren waarop een shantykoor zichzelf definieert is door middel van de keuze van het repertoire. Van een shantykoor verwacht je dat het shanties zingt. Wat is een shanty? Als je het aan een musicoloog vraagt komt die misschien met de definitie van Roy Palmer uit de gezaghebbende muziekencyclopedie Oxford Music Online. Daar is een shanty “een arbeidslied gebruikt door zeelieden om hun inspanningen te coördineren en het werk te verlichten aan boord van schepen die uitsluitend door menselijke spierkracht en de wind werden voortgedreven”.

Mijn shantykoor – en vele andere shantykoren – beperkt zich in de praktijk echter helemaal niet tot het zingen van deze werkliederen uit de historische scheepvaart. We zingen ze wel, maar het totaal aan wat een musicoloog ‘echte shanties’ zou noemen in het repertoire van mijn koor is misschien een procent of tien. Toch beroept de shantyywereld, waarvan ook mijn koor deel uitmaakt, zich wel degelijk op dit repertoire. Kijk bijvoorbeeld maar naar de inzet van de shantykorenkoepel Shanty Nederland om de shanty erkend te krijgen als immaterieel cultureel erfgoed.

Tegelijkertijd weet men ook binnen mijn shantykoor wel dat de betekenis van het woord ‘shanty’ in de praktijk rekkelijk is. Men kijkt daar ook reflectief en soms met enige zelfspot naar. Zo wordt met graagte de anecdoten verteld over het Groningse shantykoor dat graag het nummer van regionale volkstaal-held Ede Staal op het programma wilde zetten: “Wie Schenken Ons Nog Ain In” (“Wij schenken ons nog eentje in”). Het probleem is alleen dat dat lied niet gaat over zeelieden, havens of vuurtorens. Het gaat over een oude man die zich te pas en te onpas nog een borrel inschenkt. Gelukkig moet de man in het derde couplet een operatie aan de urinewegen ondergaan. In Gronings dialect heet dat een ‘operatie aan het water’: “Hai wer in't Academisch / Aan't wotter opereerd”. Gelukkig: er komt ‘water in het lied voor. Het shantykoor kan het zingen.

Een strikt musicologische invalshoek, met een focus op het repertoire, brengt ons niet veel verder dan de constatering-vanuit-de-verte dat het repertoire niet alleen maar uit ‘echte’ shanties bestaat maar ook uit allerlei liederen die op andere manieren aan de zee – of aan water - gerelateerd zijn. En soms zelfs dat niet: wij zingen ook kerstliederen, waaronder het patent waterloze ‘Rudolph the Red-Nosed Reindeer’. Een focus op het shantykoor-van-dichtbij als praktijk, als iets wat mensen doen, als ‘gedeelde en betwiste manieren van praten en doen’, kan ons meer vertellen over de redenen waarom het repertoire er uit ziet zoals het er uit ziet – welke betekenis de leden zelf daaraan hechten. Welke betekenis dat is, daar ben ik overigens nog niet helemaal achter – voorlopig gaat dit onderzoek nog even door.

Cultuur als domeinaanduiding

Ik ga over naar de tweede betekenis van cultuur: cultuur als de aanduiding van het domein, het veld waarin ik werk. Cultuur in de zin van de *Theory of Practice* is overall. Cultuur als domein is dat niet. Cultuur als domein is juist iets specifiek, iets anders dan andere domeinen. We hebben het dan in beleidstermen over de ‘culturele sector’, en vervolgens over bijvoorbeeld ‘cultuureducatie’ of ‘cultuurparticipatie’. Het is de C uit het Ministerie van O, C & W; de C van de Cultuurbijlage van de krant, de C die ten grondslag ligt aan het bestaan van de Culturele Raad Haren uit mijn dorp. Het is een beetje

een schimmige C. Een C die voortdurend net weer iets anders omschreven wordt en waar steeds weer net iets andere zaken onder vallen. Het is een gedeelde en betwiste C.

Maar wie in de cultuursector werkt weet globaal wel waar het over gaat: de kunsten, en erfgoed. Als het over de kunsten gaat, gaat het over de beeldende kunsten, muziek, dans, drama, film, mediakunst, literatuur en poëzie. Die zijn daarmee allemaal potentieel onderzoeksobject van de leerstoel. Het is daarbij expliciet de bedoeling dat de leerstoel breed onderzoek doet. Mijn eigen achtergrond als etnomusicoloog zal vanzelfsprekend de leerstoel, zeker in het begin, wel wat kleuren. Je kunt jezelf nu eenmaal niet wegcijferen in deze positie; en ik ben van origine van de muziek. Maar een spreiding over de verschillende disciplines, en ook aandacht voor interdisciplinariteit en voor generieke aspecten – als die er zijn, want daar ga ik niet op voorhand van uit – zal onderdeel van het onderzoek vanuit de leerstoel zijn.

Maar het gaat me niet alleen om ‘de kunsten’ in de vertrouwde betekenis. Om te beginnen gaat het me binnen de kunstendisciplines juist ook om al datgene wat bijvoorbeeld wel muzikaal is, of beeldend, of theateraal, maar niet valt onder wat we in de volksmond ‘goede’ muziek, beeldende ‘kunst’, of ‘hoogstaand’ theater noemen. Het gaat om het muzikale, het beeldende, het dramatische in het menselijk leven. En om een evenwichtige verdeling van aandacht over datgene wat ‘canonische’ kunst is én datgene wat dat niet is – en alles daartussenin. Van de participatieprojecten voor ouderen ‘Oud Geleerd Jong Gedanst’ van Introdans dus tot de activiteiten van Tante Rikie tijdens de Zwarte Cross, en alles wat daar tussenin zit.

Ik zal me dus ook niet uitsluitend of vooral bezighouden met de professionele kunstwereld of de professionals in de amateurkunst. Cultuurparticipatie gaat niet alleen om participatie aan de kunst van de professionals. Het gaat ook niet per se om het professionaliseren van cultuurparticipatie, of om kwaliteitsverhoging. De roep om professionalisering en kwaliteitsverhoging kunnen we wel onderzoeken, maar het is geen uitgangspunt van onderzoek. Juist omdat zeker beleidsmatig de focus vaak sterk op juist deze hoek van het cultuurparticipatieveld ligt – al was het maar omdat daar relatief veel overheidsgeld aan wordt gependend – is een evenwichtige spreiding van aandacht naar ook die vormen van cultuurparticipatie waar geen professional en geen subsidie aan te pas komt expliciet onderdeel van mijn onderzoeksagenda. Binnen de cultuur zal de leerstoel dus ook de randen opzoeken, het niet-canonische.

Datzelfde geldt voor die subdomeinen die niet – nog niet, of niet door iedereen – als onderdeel van het domein van kunst en cultuur worden gezien, maar in de praktijk wel dezelfde functie voor mensen vervullen als het meer canonieke rijtje. De recente aandacht van het LKCA, de financier van mijn leerstoel, voor bijvoorbeeld Live Action Role Playing (LARPen) of Afro-Futurisme is voor mij een voorbeeld. Ook daarin zal het onderzoek van de leerstoel zich breed oriënteren. Ja, muziek, beeldende kunst, dans, drama, film, literatuur. Maar ook graag het circus, het LARPen, het twirlen, en het Spoken Word. En als we ervan kunnen leren – en dat behoeft nauwelijks discussie – zijn uitstapjes naar bijvoorbeeld de werelden van de sport of de culinaire cultuur zeer welkom wat mij betreft.

Cultuur als waardeoriëntatie

Tenslotte nog een opmerking over een derde opvatting van cultuur: cultuur als inherent waardevol, als 'beschaving'. In het meer canonieke domein van kunst en cultuur is deze opvatting over de waarde van cultuur altijd op zijn minst impliciet aanwezig. Cultuur is waardevol, van waarde, verdient ondersteuning, en cultuurparticipatie moet daarom worden bevorderd. U begrijpt dat zich dit moeizaam verhoudt tot een meer sociaalwetenschappelijke benadering van cultuur. Het is goed daarom hier een onderscheid te maken tussen 'betekenis' en 'waarde'. Vanuit sociaalwetenschappelijk perspectief kun je zeggen dat cultuur in brede zin – gedeelde en betwiste manieren van doen en van praten – inherent betekenisvol is voor degenen die het doen. En voor datgene wat we doen in het domein van kunst en cultuur is dat dus ook het geval. Een instrument bespelen – om maar een voorbeeld te geven – is per definitie betekenisvol gedrag. Maar dat wil niet zeggen dat de waarde van dat betekenisvolle gedrag ook per definitie positief is. Het kind dat wekelijks naar pianoles gaat omdat dat nu eenmaal moet en thuis met de kookwekker er bij elke dag een half uur studeert, geeft die bezigheid per definitie een plek in het web van betekenissen waarin hij leeft. Maar of dat een positieve plek is – in de zin van bijvoorbeeld motiverend, levensvreugde verhogend, plezier verschaffend, emotioneel bevredigend, of leidend tot positieve sociale relaties – is nog maar zeer de vraag.

In andere woorden: de vraag naar de betekenis van cultuurparticipatie is een andere dan de vraag naar de waarde van cultuurparticipatie. In mijn onderzoek de komende jaren zal de wetenschappelijke vraag naar de betekenis van cultuurparticipatie centraal staan. Daarmee leveren we een bijdrage aan een basis waarop bijvoorbeeld beleidsmatige uitspraken kunnen worden gefundeerd over hoe die betekenis dan op een 'waardevolle' manier ingezet kan worden. Het uitgangspunt daarbij is dat waarde gebaseerd is op betekenis. Wie uitspraken wil doen over de waarde van het amateurtheater kan dat alleen doen als er voldoende bekend is over de betekenis van dat amateurtheater – en zoals we nog zullen zien is die betekenis in hoge mate particulier en contextueel.

Die relatie tussen betekenis en waarde is van belang om nog een andere reden. In het debat over de waarde van cultuurparticipatie wordt met name vanuit de geïnstitutionaliseerde kunstwereld regelmatig geredeneerd vanuit het idee dat de canonieke kunst intrinsiek waardevol is. Waardevoller dan andere vormen van cultuur en cultuurparticipatie. Exemplarisch daarvoor zijn reacties die ik ontvang van sommige collegae uit de kunstenwereld als ik vertel dat ik onderzoek doe naar een shantymusiek, en naar wat deze muziek zo waardevol maakt voor hun beoefenaars. Sommigen weten mij dan meteen uit te leggen dat die waarde ligt in de sociale component van het zingen – het is vooral gezellig - en zeker niet in de muziek. Een enkeling verklaart dat shanty überhaupt geen muziek is. Gelukkig reageert het merendeel van mijn collegae, zeker na enige uitleg van mijn kant over het hoe en waarom van dit onderzoek, enthousiast. Maar toch: een zekere neiging om uitsluitend de eigen kunst en cultuur als van waarde te zien kan de geïnstitutionaliseerde kunstwereld niet helemaal ontzegd worden. Als ik aan het openbreken van die gedachtegang als bijzonder hoogleraar een bijdrage kan leveren is mij dat wel wat waard.

Participatie

De leerstoel heet 'betekenis van cultuurparticipatie', en nu we cultuur hebben besproken, heb ik het graag even over het woord 'participatie'. Participeren is deelnemen, en cultuurparticipatie is deelnemen aan cultuur. Daar moet het dus over gaan. Maar wat is dat dan precies, dat deelnemen? In de naam van

het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst LKCA – mijn financier – wordt het onderscheid tussen cultuureducatie en amateurkunst gemaakt. Mijn leerstoel gaat dan over amateurkunst. Elders gaat het over cultuur in de vrije tijd – dus niet als beroep en niet op school. Daarmee is het domein geschetst, lijkt me. Dat domein omvat enerzijds formele en soms zeer ‘schoolse’ vormen van cultuurparticipatie zoals je die bijvoorbeeld in de wereld van de blaasorkesten vindt. Een wereld waarin ambachtelijk-artistieke kwaliteitseisen, niveaudifferentiatie, competitie in concoursen, formeel leren, raamleerplannen en diploma’s van oudsher en nog steeds een belangrijke rol spelen. Anderzijds kan het ook gaan om het buitengewoon informele: het individu dat er plezier aan beleeft op een zolderkamer af en toe te schilderen, of zij die zich in rap of in *spoken word* uitdrukken.

Het geeft ook aan dat er een sterke relatie bestaat tussen cultuureducatie en cultuurparticipatie. Er bestaat binnenschoolse en buitenschoolse cultuureducatie. Die laatste valt wellicht onder cultuurparticipatie, en voor de eerste, de binnenschoolse cultuureducatie, geldt wat mij betreft dat die alleen werkelijk slaagt als die óók een verband weet te leggen met de wereld buiten school – met de wereld van de cultuurparticipatie en de buitenschoolse cultuureducatie. Ik ga daar hier niet verder op in, maar beschouw mijn positie als lector kunsteducatie aan de Hanzehogeschool Groningen als een prachtige combinatie van werkzaamheden, die mij in staat zal stellen het brede terrein van cultuurparticipatie én cultuureducatie op elkaar te betrekken.

Als je wat verder surft op de website van het LKCA blijkt al vrij snel dat cultuurparticipatie vooral wordt opgevat als ‘actieve cultuurparticipatie’. De definitie die het LKCA daarvan geeft is: “Alle vormen van het actief beoefenen en artistiek ontwikkelen van, of betrokken zijn bij cultuur in de vrije tijd, dus buiten school en werk.” Ik snap dat. En ik beloof dat de leerstoel zich zal richten op mensen die musiceren, die schilderen, tekenen, toneelspelen, dansen, schrijven, filmen. Maar drie kleine kanttekeningen zijn hier op zijn plaats.

De eerste is dat vanuit een sociaalwetenschappelijke opvatting van cultuur – een praktijktheoretische opvatting waarin cultuur vooral bestaat uit onze gedeelde en betwiste manieren van doen en spreken – alle handelen in het domein van kunst en cultuur actief is. Immers, ook een boek lezen is een ‘manier van doen’ en genereert betekenis voor de lezer; en dat geldt ook voor het samen een leesclub vormen. Cultuurparticipatie – of die nu gericht is op produceren of consumeren – is altijd actief, en is het niet per se zo dat er meer betekenis, of meer waarde, ontstaat bij producerende vormen van cultuurparticipatie dan bij meer consumptieve vormen.

Een tweede kanttekening is dat het onderscheid tussen consumptie en productie, en het onderscheid tussen de producent en de consument, de actieve cultuurparticipatie en haar publiek, in allerlei domeinen onder druk staat. Niet voor niets wordt er in academische kringen – ook in de Erasmus School of History, Culture and Communication ESHCC – onderzoek gedaan naar ‘prosumptie’, met name in praktijken waarbij digitale media zo worden ingezet dat het onderscheid tussen consument en producent, en tussen professional en amateur, vervaagt.

Een derde kanttekening is dat het onderscheid tussen actief en passief soms redelijk willekeurig lijkt te worden opgelegd. Een collega van het LKCA wees mij onlangs op een verschijnsel dat ‘Shared Reading’ heet. Lezen is iets dat gewoonlijk gezien wordt als ‘passieve cultuurparticipatie’, met als actieve vorm

natuurlijk het zelf schrijven. In Shared Reading gaat het om een 'voorleescultuur', en daar is het niet onmiddellijk duidelijk of je dit nu 'actieve' cultuurparticipatie wilt noemen. Een bestaande tekst wordt hardop voorgelezen door een aantal mensen, en er wordt over die teksten gediscussieerd. Interessant is je af te vragen wat de muzikale tegenhanger hiervan is: iemand die van bladmuziek een bestaand stuk speelt en daar vervolgens over praat, zouden we dat actieve cultuurparticipatie noemen? Ik denk het wel.

De focus op 'actieve' cultuurparticipatie is dan ook een focus die ik tegelijkertijd accepteer én kritisch benader. Antropoloog Michelle Bigenho zegt in een essay over de relatie tussen etnomusicologie en antropologie: "het privilegeïeren van het actief musiceren boven andere vormen van muzikaal gedrag staat gelijk aan het aanhaken bij westerse ideologieën over muziek, talent, begaafdheid et cetera – allemaal zaken die eerder kritisch bestudeerd zouden moeten worden dan aanvaard te worden als vooraf gegeven". Of, in de woorden van Thomas Turino: op de achtergrond van het onderscheid tussen actieve en passieve cultuurparticipatie ligt het idee dat presentationele vormen van kunst en cultuur, met een onderscheid tussen producenten en consumenten, de norm is.

Vanuit de wetenschap kan worden gezegd dat niet alleen de producenten maar ook de consumenten een belangrijke participerende rol vervullen in het tot stand komen van betekenis en van waarde. En er zijn modellen waarin het hele onderscheid tussen consumenten en producenten minder relevant is, zoals in participatieve vormen van kunst en cultuur waarin de doeners tegelijkertijd publiek zijn, of in prosumptieachtige settings.

Betekenis en idioculturaliteit

De leerstoel 'betekenis van cultuurparticipatie' moet expliciet gaan over 'betekenis', daar is ook het structuurrapport van de leerstoel duidelijk over. Ik heb het al even over betekenis gehad, en wil daar nu, nadat we 'cultuur', 'cultuurparticipatie, en 'actieve cultuurparticipatie' hebben besproken, wat dieper op ingaan. Als het gaat om betekenis in kunst en cultuur raken we een gecompliceerde discussie. Ik verduidelijk graag aan de hand van literatuur over de betekenis van muziek mijn gedachten over een operationalisering van dat concept. Ik zal proberen die in algemene – in plaats van muzikale – termen te verwoorden, maar ben me er van bewust dat er nuances per discipline kunnen bestaan.

De etnomusicoloog Martin Clayton onderscheidt in een recente bespreking van betekenis twee manieren van omgang met dit begrip. In de eerste manier wordt betekenis verbonden aan cultuur als 'ding', als 'muziekstuk' bijvoorbeeld, als 'kunstwerk', of als 'voorstelling'; cultuur als een 'product', een 'object', een 'werk', misschien zelfs als een 'tekst'. Wie op zoek gaat naar de betekenis van cultuur gaat dan te rade bij het werk: we bestuderen composities, schilderijen, toneelstukken, en proberen de betekenis ervan te demonstreren op basis van bijvoorbeeld structuuranalyse, de toepassing van bepaalde esthetische of semiotische theorieën.

Een andere manier van omgang met betekenis is om betekenis niet in het werk te situeren maar in de ervaring. Als het om muziek gaat is muziek niet een werk, maar een bezigheid, een gebeurtenis – het is 'musicking', om een woord van Christopher Small te gebruiken; muzikaal gedrag dus. Cultuur is menselijk gedrag dat leidt tot ervaringen die als betekenisvol ervaren worden. Martin Clayton gebruikt

James Gibson's ecologische psychologie om te laten zien hoe zulk gedrag betekenisvol wordt. Betekenis schuilt niet in het werk; maar het zit ook niet 'in' het individu. Betekenis verblijft precies daartussenin: in de ontmoeting tussen het werk en het individu – in het handelen, in de gebeurtenis. In die ontmoeting biedt cultuur als gebeurtenis affordanties, misschien nog het beste vertaald als gebruiksmogelijkheden of gebruiksindicaties, aan het individu, en omgekeerd: het individu ervaart affordanties, gebruiksindicaties in de culturele gebeurtenissen waar hij deel van uitmaakt.

Clayton zegt specifiek over muziek daarover: "iedere muzikale gebeurtenis is betekenisvol in de mate waarin het affordanties levert aan een individu. Het kan verschillende affordanties tegelijkertijd leveren aan een individu, en het levert een meer of minder verschillende set affordanties aan verschillende luisteraars". Betekenis ligt daarmee in de relatie tussen cultuur en individu zoals die vormgegeven wordt in het gedrag van dat individu in de culturele gebeurtenis. Betekenis is gebaseerd op de ervaring, het is ecologisch en het is relationeel. Betekenis is daarmee een individueel begrip: het is betekenis voor een specifiek individu op een bepaalde tijd en plaats.

Ik wil hier een begrip aan koppelen waar ik al een tijd mee werk en dat langzamerhand een van de kernbegrippen in mijn werk is geworden: idioculturaliteit. In de woorden van de etnomusicoloog Daniel Cavicchi: een muzikale idiocultuur is de manier waarop een individu in zijn praktijk en context een begrip ontwikkelt over wat het betekent muzikaal te zijn in de wereld. Dit betekent overigens niet dat idiocultuur omdat het individueel is geen sociale basis heeft. In de term idiocultuur komen het individuele en het sociale samen. Het deel 'idio' verwijst, als in 'idiosyncrasie', naar de eigenheid van het individu. Het deel 'cultuur' verwijst naar onze gedeelde en betwiste manieren van praten en doen.

Het woord idiocultuur drukt daarmee ook uit dat het onderscheid tussen een individueel en een sociaal domein een schijn-onderscheid is. Elk individu draagt zijn eigen individuele cultuur met zich mee en ontwikkelt die voortdurend als het resultaat van zijn levenservaring. Maar die levenservaring is voor een belangrijk deel sociaal.

Onderzoeksmethoden

Omdat ons onderzoek zal focussen op idioculturele processen van betekenisgeving door individuen in hun context zal veel van ons onderzoek etnografisch geïnspireerd zijn. Etnografisch onderzoek is onderzoek waarin je probeert in de huid van de ander te kruipen. Het perspectief van de onderzochte staat centraal staat, en er is veel aandacht voor context, voor historie, voor biografie. Het is onderzoek dat vaak kwalitatief en interpretatief is, dat vaak veel tijd kost, en dat maar langzaam toewerkt naar generalisaties – als het dat al doet. Het is onderzoek met aandacht voor het kleine, voor het lokale, voor het individuele. En het is onderzoek dat in hoge mate reflexief is – waarin niet alleen aandacht is voor de processen van betekenisgeving bij de onderzochten, maar waarin de onderzoeker zich er ook van bewust is dat zijn onderzoek op zichzelf een te verantwoorden idiocultureel proces van betekenisgeving is.

Daarmee zijn we dan rond. De leerstoel gaat op zoek naar de betekenis van cultuurparticipatie. Het onderzoek richt zich vanuit een sociaalwetenschappelijk georiënteerd cultuurbegrip op actieve cultuurparticipatie – in de brede zin des woords – in het – opnieuw – brede domein van kunst en

cultuur. Het onderzoekt daarin op etnografische manier processen van betekenisgeving zoals die plaatsvinden op individuele basis vanuit idiocultureel perspectief. Daarmee levert het onderzoek een stevige empirische basis voor discussies over de waarde van actieve cultuurparticipatie voor individu en samenleving en de daarmee samenhangende beleidsagenda's in bijvoorbeeld onderwijs, buitenschoolse educatie en amateurkunst.

Plannen

Na deze bespreking van cultuur, cultuurparticipatie, actieve cultuurparticipatie, en betekenis, vertel ik nog graag iets over de onderzoeksagenda van de leerstoel. Het afgelopen jaar heeft in het teken gestaan van een eerste formulering van zo'n agenda. Ik wil daar onmiddellijk bij zeggen dat mijn ervaring in onderzoek mij heeft geleerd dat het niet verstandig is zo'n agenda in steen te beitelen dan wel in beton te gieten. Het leven is in hoge mate toevalafhankelijk, en het doen van onderzoek is daarop geen uitzondering. Een eerste kaart van een nieuw gebied is prettig, en richtlijnen die je kunt gebruiken bij de navigatie in dat gebied ook; maar het is verstandig ruimte te laten voor onverwachte kansen en mogelijkheden.

De leerstoel is ingesteld om wetenschappelijk onderzoek naar de betekenis van cultuurparticipatie te bevorderen. Enerzijds gaat het dan om meer fundamenteel onderzoek. Een voorbeeld: iets zinvols zeggen over de betekenis van cultuurparticipatie veronderstelt dat we kennis hebben van processen van betekenisgeving. Wat 'betekenis' zou kunnen zijn, en hoe die tot stand komt, heb ik hiervoor uitgelegd op basis van ideeën die vooral uit de muziek komen. Maar zijn processen van betekenisgeving in de verschillende kunsten vergelijkbaar of zijn er verschillen tussen de kunsten? En hoe verlopen die processen van betekenisgeving dan in verschillende praktijken? Mijn eigen onderzoek naar mijn shantykoor probeert daar voor die praktijk inzicht in te krijgen. Meer van zulke diepgravende studies van specifieke cultuurparticipatieve praktijken zijn nodig om meer en breder inzicht te verkrijgen.

Aan de andere kant is ook meer toegepast onderzoek van belang. Een voorbeeld daarvan is een onderzoeksproject dat we momenteel voorbereiden met WORM, de instelling voor experimentele, avant-garde en undergroundkunst hier in de stad, die zichzelf ook wel 'avantgardistische staat' noemt. In het onderzoeksproject vragen we ons af hoe we de brug kunnen slaan tussen WORM als instituut van stedelijk, nationaal en zelfs internationaal belang enerzijds, en de buurt waarin dit instituut is gevestigd – Cool-Zuid – anderzijds. Hoe kan WORM van betekenis zijn voor de buurtbewoners op een manier die aansluit bij zowel het betekenisstelsel van buurtbewoners als dat van de kunstenaars die WORM bevolken? Kan een relatie worden vormgegeven die zich onttrekt aan een aanbodgerichte dan wel vraaggerichte strategie maar waarin sprake is van dialoog en wederkerigheid? Hoe ziet zo'n relatie er uit? En hoe worden de praktijken die uit zo'n relatie voortvloeien betekenisvol en van meerwaarde voor buurtbewoners, en voor kunstenaars?

Een belangrijke vraag voor de leerstoel is het genereren van onderzoekscapaciteit. Mijn eigen beschikbaarheid voor het doen van onderzoek is beperkt, en ik vat de positie van bijzonder hoogleraar dan ook zeker op als een waarin de nadruk moet liggen op het mogelijk maken dat anderen onderzoek doen. Dat kunnen buitenpromovendi zijn die aan de leerstoel worden verbonden. Dat kunnen onderzoekers zijn die in extern gefinancierde projecten – door NWO natuurlijk, maar ook door andere

financiers – onderzoek doen. En het kunnen ook masterstudenten zijn die onderzoek in het kader van de leerstoel doen. Daarom zal ik jaarlijks ook een onderwijsrol op mij nemen; dit najaar verzorg ik het college ‘methoden en technieken van etnografisch onderzoek naar cultuurparticipatie’.

Natuurlijk kan ik dit niet alleen vormgeven. Een deel van mijn taak is dan ook het contact leggen met anderen: anderen uit de wereld van onderzoek en anderen uit de samenleving. In de onderzoekswereld verheug ik mij natuurlijk eerst en vooral op de samenwerking met mijn collega’s van de Erasmus School of History, Culture and Communication ESHCC, met name met de collega’s van de afdeling Algemene Cultuurwetenschappen. Ik hoop dat mijn achtergrond in etnografisch onderzoek een mooie aanvulling zal zijn op de indrukwekkende onderzoeksportefeuille van de vakgroep op zowel het gebied van de cultuursociologie als van de culturele economie. Graag noem ik apart mijn collega-hoogleraren Koen van Eijck en Filip Vermeylen, die mij zo warm welkom hebben geheten.

Uiteraard verheug ik mij ook op de samenwerking met leden van de andere afdelingen van de faculteit, waarbij ik collega bijzonder hoogleraar vanwege het LKCA Hester Dibbits graag even apart vermeld – ik verheug mij op een vruchtbare samenwerking. Binnen Rotterdam is voor mij de samenwerking tussen de Erasmus Universiteit Rotterdam en het Rotterdamse kunstvakonderwijs een bijzondere context waarin ik de samenwerking kan vinden die ik nastreef. RASL, het Rotterdam Arts & Sciences Lab, is een samenwerkingsverband in onderwijs en onderzoek tussen mijn faculteit de ESHCC, het Erasmus University College, de Hogeschool voor de Kunsten Codarts, en de Willem de Kooningacademie van Hogeschool Rotterdam. De samenwerking is, naar goed Rotterdams gebruik, zeer voortvarend tot stand gekomen, en ik verwacht er veel van de komende jaren, ook voor mijn eigen leerstoel. Maar uiteraard beperkt de samenwerking zich niet tot Rotterdam en tot de universiteit en RASL. Ik zal expliciet de samenwerking zoeken met andere universiteiten en met lectoraten op de hogescholen, omdat ik sterk geloof dat samenwerking en gezamenlijkheid in onderzoek meerwaarde genereert.

Dat geldt ook voor samenwerking met partners uit de samenleving. Ik heb de afgelopen maanden gesproken met vele instituten en individuen uit de wereld van de cultuurparticipatie, in Rotterdam variërend van de SKVR tot WORM en van De Bouwkeet tot Grounds. Maar ook in het land heb ik inmiddels vele gesprekken mogen voeren. Het LKCA zit als een spin in het web van al die spelers uit de wereld van de cultuurparticipatie, en ik hoop op een vruchtbare samenwerking. En ik hoop dat een deel van mijn activiteiten ook direct ten goede mag komen aan de medewerkers van het LKCA, mijn collegae-op-enige-afstand.

Dankwoord

Rest mij een dankwoord. Ik houd dat kort, maar vertrouw erop dat ik het liefst hier een lange lijst van familie, collegae, vrienden en bekenden zou noemen die allen op de een of andere manier, ieder op hun geheel idioculturele wijze, hebben bijgedragen aan het feit dat ik hier nu sta. Om te beginnen dank ik het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst LKCA voor het instellen van de leerstoel en het vertrouwen dat zij in mij tonen door mij aan te stellen. Met name Sanne en Marlies, dank voor jullie vertrouwen; ik hoop dat we een vruchtbare periode tegemoet gaan. Dank natuurlijk ook aan de Erasmus Universiteit, de Erasmus School of History, Culture & Communication ESHCC en haar decaan Dick Douwes, en de afdeling Algemene Cultuurwetenschappen in het bijzonder voor het bieden van

onderdak aan de leerstoel en aan mij. Filip en Koen, maar ook Pauwke, Niels, Janna, Marije, Linda, Theresa en vele anderen: ik voel me zeer welkom, en hoop dat ik de komende jaren een bijdrage kan leveren aan jullie wetenschappelijke werk.

Ik kijk uit naar de samenwerking, ook in RASL-verband waar ik mij door alle betrokken eveneens zeer welkom voel geheten. Ik dank ook mijn andere broodheer, de Hanzehogeschool Groningen. De steun van het College van Bestuur voor onze inspanningen om onderzoek op het gebied van kunst en cultuur te doen in het Kenniscentrum Kunst & Samenleving, en de collegialiteit van al mijn collegae in dat kenniscentrum, is de basis geweest voor een ontwikkeling die het mogelijk gemaakt heeft dat ik hier nu sta. Dank daarvoor.

Bijna tot slot ga ik even terug naar mijn shantykoor. Mannen – zo spreken wij elkaar soms aan – ik vind het prachtig dat jullie hier zijn. En dat geldt overigens niet minder voor de vrouwen-van-die-mannen. Toen ik begon aan mijn onderzoek van, en met, jullie had ik zelf geen idee hoe lang dat ging duren. “Een behoorlijke tijd”, zei ik meestal als een van jullie daarnaar vroeg. Dat het echt een behoorlijke tijd is geworden, langer dan velen van jullie dachten en ook langer dan ik zelf dacht, is duidelijk; ik ga nu mijn vijfde jaar met jullie in. In die tijd zijn jullie natuurlijk een beetje als familie gaan voelen, ook omdat we gezamenlijk zoveel meemaken: van optredens in Duitse schnitzelparadijzen tot het soms spontaan omvallen van koorleden, van zeer waardevolle optredens voor ‘de oudjes’ in verzorgingshuizen tot ernstige ziekte in en rond het koor, het telt allemaal mee. Ik dank jullie voor alle waardevolle ervaringen, en voor het inzicht dat jullie me bieden in de betekenis en de waarde van deze vorm van cultuurparticipatie; voor jullie, en ook voor mij. Jullie voelen als familie, ook omdat jullie mijn eigen familie, mijn gezin, altijd met zoveel enthousiasme welkom heten.

En daarmee kom ik dan, helemaal tot slot, aan wat mij het dierbaarste is: mijn gezin. Paula, bedankt voor de steun, het vertrouwen en de liefde in de reis die wij samen maken door dit leven. Willem, Elske en Marieke: ik weet dat het een lange zit is geweest, en dat sommige dingen die ik heb gezegd misschien een beetje moeilijk waren. Maar waar het uiteindelijk allemaal om gaat is niet zo moeilijk. Ik probeer in mijn onderzoek gewoon te begrijpen hoe wij met zijn allen – ik, jullie, en al die mensen hier om jullie heen en in de rest van de wereld – ons leven zo goed mogelijk proberen te leiden en waarom we het prettig vinden – of leuk, of belangrijk, of misschien wel onmisbaar – daarbij soms te tekenen, te dansen, te schrijven, een toneelstukje te doen, banjo of fluit te spelen, te zingen, te drummen of te produceren. Dat proberen te begrijpen, dat vind ik leuk. Maar het doen, samen met jullie, is natuurlijk het allerleukste.

“Ik heb gezegd”